

ANNA NATALIA KMIEĆ

UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Biograficzne puzzle, czyli o zastosowaniu metody biograficznej w badaniach nad dziejami osiedla Rubinkowo w Toruniu

Wprowadzenie

Nietrudno wykazać zasadność zastosowania metody biograficznej (oraz wykorzystywanej w jej ramach techniki wywiadu biograficznego) w wybranych obszarach badań etnograficznych. Warto w tym miejscu przywołać chociażby te traktujące o kwestiach związanych z tożsamością mieszkańców miast i w tym kontekście dotyczące problematyki pamięci. Odwołam się tutaj do dokonań i postulatów badaczy zajmujących się miastem, działających w tzw. szkole chicagowskiej. Zaliczani do niej Wiliam Thomas¹ i Robert Park² postulowali właśnie takie metody badawcze, jak metoda biograficzna, studium przypadku czy analiza listów i dokumentów (Kaźmierska, 2012). Należy jednak podkreślić, że skupiano się wówczas na mieście jako całości, a proponowane metody miały jedynie umożliwić pozyskanie informacji dla opisanego go z perspektywy ogólnej. Miasto stanowiło jednolity organizm i traktowane było jako spójna całość, dlatego

¹ Szczegółne zastosowanie znalazło to w kluczowym dziele Wiliama Thomasa i Floriana Znanieckiego pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce* (Thomas, Znaniecki, 1976). Badacze posługiwali się tam różnymi typami materiałów, stosując triangulację danych: analiza wywiadów biograficznych była uzupełniana informacjami z listów i pamiętników.

² Szerzej o postulatach szkoły chicagowskiej w publikacji Jerzego Szackiego pt. *Historia myśli socjologicznej* (zob. Szacki 2002).

też prowadzone wówczas badania miały na celu dokonanie uogólnienia i dążenie jedynie do zbadania struktur społecznych (Szczepański, Kozielska, 2008).

Lata sześćdziesiąte XX wieku przyniosły zwrot w badaniach i ponowne zainteresowanie się podejściem jednostkowym. Zaczęto interesować się miastem jako przestrzenią kulturową, w której istotną rolę odgrywa każdy mieszkaniec. Jednym z pierwszych stosujących takie właśnie ujęcie był Florian Znaniecki, który wprowadził już znacznie wcześniej pojęcie współczynnika humanistycznego. Zapoczątkował podejście postulujące badanie miasta przez pryzmat świadomości jego mieszkańców (prezentuje je w pracy *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, wydana w roku 1931). Położono w niej zatem silny nacisk na dogłębną analizę pojedynczych przypadków, aby zobrazować jak funkcjonują one w ramach danego większego systemu (np. w badaniach Znanieckiego – w ramach miasta), budując spójny obraz jego całości. Należy jednak pamiętać, że wizerunek ten nie jest tylko efektem uogólnienia. Wręcz przeciwnie, podkreśla rolę historii jednostek w budowaniu narracji na temat badanego zagadnienia.

Wspomniany wywiad biograficzny pozwala na dokładne przeprowadzenie badacza przez koleje losu respondenta, ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń istotnych, ważnych z punktu widzenia pytanej jednostki. Materiały biograficzne opisują prywatny stosunek autora do przedstawianej przez niego rzeczywistości, odwołują się więc do subiektywnej perspektywy osoby badanej. Ów subiektywizm dominujący w indywidualnym opisywaniu świata podkreśla także Howard S. Becker (2012), który dostrzega ogromny potencjał w takim właśnie poznawaniu dziejów. Jak się okazuje – zebrane materiały mówić mogą także o charakterze całości. Odwołując się w tym miejscu do tytułu mojego artykułu, stanowić one będą wspomniane już puzzle, układające się w bardziej ogólny obraz.

Powyższe rozważania potwierdzają, jak ważne jest zwrócenie uwagi na zastosowanie metody biograficznej w przypadku badania historii i tożsamości zespołów, zbiorowości, grup. Zebrane podczas wywiadów historii indywidualne budują bowiem obraz całości grupy, której jednostka jest przecież integralną częścią. Cytując za Ernestem W. Burgesssem (2012: 64),

Ów bliski związek jednostki z grupą i sąsiedztwem/okolicą nie tyle czyni człowieka repliką pewnego wzoru, ile nieodłączną częścią toczącego się procesu. Tym samym badanie doświadczeń jednej osoby jednocześnie odkrywa działania (*life-activities*) tej grupy.

W niniejszym artykule przedstawię istotę zastosowania omawianej metody na przykładzie prowadzonych przeze mnie badań dotyczących historii osiedla Rubinkowo w Toruniu.

Przedstawienie historii osiedla i problematyki prowadzonych badań

Przedmiotem moich zainteresowań badawczych są dzieje wspomnianego osiedla. Szczególną uwagę skupiam na uchwyceniu w nich konsekwencji przemian, jakie miały miejsce na badanym terenie na skutek wydarzeń zapoczątkowanych w roku przełomowym – 1989. Aby dokładnie przyrzeć się podjętemu przeze mnie zagadnieniu, skrótowo przybliżę historię miejsca.

Osiedle Rubinkowo powstało w latach siedemdziesiątych XX wieku, choć plany jego budowy zrodziły się już na początku lat sześćdziesiątych. Pierwsze wzmianki znaleźć można w ogólnym, pochodzącym z 1961 roku planie zagospodarowania przestrzennego miasta Torunia. Wówczas to władze podjęły decyzję o ulokowaniu na terenach dawnej posiadłości Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego osiedla mieszkaniowego. W planie szczegółowym opracowanym w Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w latach 1963–1965 także położono duży nacisk na rozbudowę już istniejących i budowę kolejnych osiedli mieszkaniowych właśnie z uwagi na ciągle rozwijający się w Toruniu przemysł i napływ do miasta ludności z okolicznych wsi. Tam też uwzględniono powstanie Rubinkowa jako wielkiego zespołu mieszkaniowego. Kazimierz Gregorkiewicz podkreśla, że:

Zespół ten projektowany jako jednostka miejska o hierarchicznie ukształtowanej strukturze przestrzennej daje możliwość zaspokojenia w szerokim zakresie potrzeb materialnych i kulturalnych mieszkańców, od podstawowych usług osiedlowych do dzielnicowego ośrodka społeczno-usługowego, zawierającego szeroki wachlarz różnorodnych usług i instytucji kulturalnych (Gregorkiewicz, 1967: 12).

Rzeczywiście, tak właśnie było – Rubinkowo to osiedle, które zaprojektowano kompleksowo. Szczególnie podkreślała to w rozmowie ze mną osoba, która brała udział w tworzeniu 1972 roku kolejnego, już o wiele bardziej precyzyjnego planu. Uwzględnił on pierwszy etap realizacji osiedla, przeznaczony dla zaspokojenia zapotrzebowania na lokale 20 tys. mieszkańców. Rozmówczyni tłumaczyła mi:

Projektowaliśmy wszystko, wszystko. Od A do Z, jak makietę. Bloki, place zabaw, te kwadraty, co tu stoją, sklepy, szkoły. Jeden zespół projektował rozmieszczenie bloków, to ja w nim byłam. A mój mąż zaprojektował wszystkie te kwadraty, te duże sklepy wszystkie, które tu do dziś stoją³.

Wielofunkcyjność i kompleksowość zagospodarowania terenu przeznaczonego pod budowę podkreśliła także Barbara Dembińska, pisząc w „Roczniku Toruńskim”:

³ Fragment wywiadu z mieszkanką osiedla Rubinkowo w Toruniu.

Zaprojektowano tu duże obszary zieleni ogólnodostępnej. Plan ten przewidywał wybudowanie 55 budynków mieszkalnych oraz dla wszelkiego rodzaju usług, jak: szkoły, przedszkola, żłobki, przychodnie rejonowe, handlowych i rzemieślniczych (Dembińska, 1976: 6).

Powstające w zawrotnym tempie, dzięki metodzie budowy z gotowych elementów, czyli tzw. wielkiej płyty, kilkupiętrowe bloki zamieszkała, tworząca się wówczas, nowa klasa robotnicza Torunia. Stanowili ją w dużej mierze pracownicy jednej z największych działających wówczas fabryk – Zakładu Włókien Sztucznych Chemitex Elana (Wojtkowski, 1967). Istotne jest, że Elana została sprywatyzowana w roku 1993, co wiązało się oczywiście z przemianami niosącymi za sobą między innymi ogromną redukcję zatrudnienia.

A zatem, jak wskazuje rys historyczny, Rubinkowo to osiedle stosunkowo młode – a co z tego wynika – w niewielkim stopniu opisane przez historyków. Znikome informacje na temat szczegółowej historii tego miejsca udało mi się znaleźć jedynie w cytowanych tu materiałach publikowanych w „Rocznikach Toruńskich”. Niewiele znajduje się w zasobach Archiwum Państwowego w Toruniu (głównie fotografie z początków zagospodarowania terenu pod osiedle). Należy podkreślić, że znaczna część dokumentów jest dopiero w trakcie porządkowania lub nie została jeszcze przekazana do jednostki przez poszczególne instytucje. Sporo bardzo rozproszonych informacji znajduje się także w prasie regionalnej⁴. Informacje o rozwoju i działalności poszczególnych, istotnych dla Rubinkowa instytucji skupione są w zbiorach archiwalnych przechowywanych przez te placówki i w prowadzonych przez nie kronikach⁵. Należy jednakże zaznaczyć, że są to źródła traktujące głównie o dziejach polityczno-gospodarczych osiedla. Znaleźć w nich można informacje o rosnącej z dnia na dzień potęgze wspomnianej już Elany, rozbudowie osiedla, budowie linii tramwajowej, kolejnych wizytach sekretarzy PZPR, działaniu zakładowych klubów sportowych czy innych, znaczących dla ówczesnych dziejów tego miejsca, wydarzeń. Żadne z nich nie ukazuje jednak historii jednostek – mieszkańców, którzy to osiedle współtworzyli, którzy stanowili przecież i stanowią do dzisiaj jego najważniejszy element.

Dlatego też, prowadząc szczegółowe badania nad historią Rubinkowa w oparciu o wyżej wymienione materiały i dokumenty, zdecydowałam się jednocześnie wykorzystać metodę biograficzną. Posługując się techniką wywiadu biograficznego, postanowiłam poznać i zbadać osobistą historię osiedla – historię, jaką znają i pamiętają mieszkańcy tego miejsca. Uzna-

⁴ Na przykład: „Nowości. Dziennik Toruński” oraz lokalne dodatki „Rubinkowo” i „Rubinkowo-Skarpa”, czy wydawane w czasach świetności Elany biuletyny i gazetki pracownicze, niektóre wydania „Gazety Wyborczej”.

⁵ Mam tu na myśli kluby osiedlowe „Jantar” i „Rubin” działające przy Spółdzielni Mieszkaniowej „Rubinkowo”, parafie, szkoły, Spółdzielnię Mieszkaniową „Rubinkowo”.

łam, że bezpośrednio spotkania i rozmowy z osobami, które zachowały w pamięci stosunkowo niedawno powstałe osiedle i jego dzieje, stanowiąc będą doskonałe źródło nie tylko uzupełniające już zebrane informacje, ale i budujące historię miejsca, jakiej nie znajdę w wymienionych materiałach⁶.

Udało mi się dotrzeć do osób, które zamieszkały tutaj już na samym początku, bo w pierwszych wybudowanych blokach. Przeprowadzałam – i przeprowadzam nadal – wywiady z pracownikami największych ówczesnie działających w Toruniu zakładów – mam tu na myśli szczególnie wspomniane Zakłady Włókien Sztucznych Chemitex Elana, ale także Państwowe Zakłady Wyrobu Aparatury Niskiego Napięcia, tzw. PZWANN. Rozmawiałam także z osobami biorącymi ówczesnie bezpośredni udział w projektowaniu i zagospodarowaniu terenu⁷, z pracownikami klubów osiedlowych a także osobami korzystającymi z oferty tych placówek. Niezwykle cennych informacji dotyczących szczegółowej historii miejsca dostarczyły mi także rozmowy z mieszkańcami Rubinkowa, którzy niekoniernie angażowali się w działania powyższych instytucji, ale mieszkają w tej części Torunia do dzisiaj.

Całość zebranych do tej pory materiałów z badań i ich wstępne analizy uświadomiły mi po raz kolejny wagę i istotę zastosowania wywiadu biograficznego.

Przede wszystkim podkreślić należy, że to technika pozwalająca na spojrzenie na dzieje osiedla oczami jednostki. Zebrane w toku wstępnego postępowania badawczego informacje stanowią lustro, w którym odbijają się dzieje poszczególnych osób tworzących miejscową społeczność. Opowieści mieszkańców pozwalają spojrzeć na dzieje osiedla z zupełnie innej perspektywy – z perspektywy mieszkańca, który przeprowadzając mnie przez całe swoje życie, przedstawia swoją codzienność. Mieszkańcy uświadomili mi, że historia Rubinkowa to nie tylko historia fabryk i blokowisk. To przede wszystkim szereg unikalnych historii indywidualnych, opartych na wspomnieniach nacechowanych różnymi emocjami – smutnych, zabawnych, wzruszających – i bardzo silnie osadzonych w pamięci mieszkańców. Jak przyznała jedna z rozmówczyń:

Jak ten czas zleciał, a czuję się, jakby to było wczoraj. A pamięta się jak dziś⁸.

Dla przykładu warto przywołać tu opowieści dotyczące radości z otrzymania przydziału na mieszkanie, emocje związane z budową pierwszego

⁶ Ogromną rolę wywiadów narracyjnych w uzupełnianiu lub dopełnianiu historii podkreśla Fritz Schütze (2012). Udziela on także niezwykle cennych porad dotyczących istotności samej sytuacji wywiadu: miejsca w jakim prowadzona jest rozmowa, sposobu formułowania i zadawania pytań, dopytywania.

⁷ Na przykład osoby biorące udział w planowaniu przestrzennym osiedla oraz pracujące w wytwórni płyt wykorzystywanych do budowy blokowiska.

⁸ Fragment jednego z wywiadów przeprowadzonych z mieszkanką osiedla Rubinkowo w Toruniu.

pawilonu handlowego i trudnościami z zakupem w nim jakichkolwiek towarów czy codziennymi zmaganiem z przedarciem się z dziecięcym wózkiem przez okalające bloki hałdy ziemi:

– Przyszedł mąż i powiedział, że dostaliśmy, na dziewiątym piętrze. A ja mu mówię: co ty wzięłaś, ja w ciąży jestem, jak ja się tam teraz wdrapywać będę! A on mówi, że było jeszcze takie na parterze do wyboru, ale mu się nie podobało. Zła byłam, ale potem tak się cieszyłam, że dobrze wybrał. Bo na parterze to by nam w okna patrzyli. Człowiek się cieszył z tego, co było.

– Życie w tej małej klitce z teściami, to dopiero było.

– Mieszkało się w jednym pokoju z małym dzieckiem, to były czasy. Nie tak jak teraz, każdy ma swoje od razu.

– Te piachy, w które zakopywał się wózek, a kółka wpadały do połowy, ledwo się szło. Ale człowiek się cieszył, bo miał swoje⁹.

Wywiad biograficzny to technika, w której rozmówca, opowiadając mi swoje życie na osiedlu, opisuje swoją, indywidualną historię. Odbija się w niej także – nie zawsze świadomie i w sposób oczywisty – historia zamieszkiwanego miejsca. Dzieje się tak za sprawą elementów wspólnych zarówno dla życiorysu jednostki, jak i dla historii osiedla – na przykład zakładu pracy, przestrzeni zabawy, klubu osiedlowego, sklepów, przestrzeni symbolicznych – wszystko to miejsca, w których zbiegają się mikrohistorie mieszkańców z makrohistorią osiedla.

Szczególnie ważne jest zastosowanie metody biograficznej w poznaniu i opisie momentów przełomowych dla życia i dziejów badanej społeczności (w tym wypadku są to przemiany gospodarcze, uprzemysłowienie, prywatyzacja zakładów, budowa kolejnych elementów osiedla i ich wpływ na życie jednostek). Rubinkowo jest tutaj doskonałym przykładem, ponieważ dzieje miejsca spletają się z momentem przełomowym w historii – a mianowicie wydarzeniami roku 1989 i przemianami związanymi z transformacją ustrojową. To wydarzenia szczególnie istotne dla toku dziejów osiedla robotniczego – jakim było także omawiane przeze mnie Rubinkowo. A także szczególnie istotne dla formowania się ścieżek życiowych jego mieszkańców.

Oprócz wagi zebranych podczas rozmów informacji, niezwykle istotną rolę odgrywa sama sytuacja wywiadu¹⁰. Prowadzone przeze mnie rozmowy – zazwyczaj w mieszkaniu badanego lub w miejscu, gdzie można pozwolić sobie na przeprowadzenie swobodnej dyskusji – powodowały, że badani opowiadali swoje historie bez skrępowania. Słuchając wspomnień, nieraz byłam świadkiem wzruszeń, emocjonalnych uniesień, sentymentalnych po-

⁹ Fragmenty wywiadów przeprowadzonych z mieszkańcami osiedla Rubinkowo w Toruniu.

¹⁰ Więcej na ten temat w cytowanym wcześniej tekście Fritza Schütze (2012: 141–278).

wrotów do czasów, w których osiedle dopiero się formowało wraz z kolejno powstającymi blokami mieszkalnymi, sklepami czy placami zabaw. I to właśnie taka swobodna atmosfera wywiadu powodowała, że wielu moich rozmówców z własnej woli sięgało do albumów z fotografiami, zachowanych książeczek mieszkaniowych, przydziałów na mieszkania, broszur zakładowych i innych sentymentalnych pamiątek, które dziś stanowią dla nich ogromną wartość. Było to także dowodem na istnienie potrzeby podzielenia się osobistymi historiami, potrzeby przekazania ich dalej, zachowania ich nie tylko w swojej pamięci, ale i w pamięci osób z zewnątrz. Kilka osób pracujących przy budowie Rubinkowa zaproponowało mi także spacer z mapą i pokazanie miejsc, w których planowano postawienie kolejnych bloków czy sklepów.

Wywiad biograficzny należy traktować jako technikę pokazującą, że to historia osiedla wpisana jest w historie mieszkańców, a nie na odwrót. Zbiór pozyskanych w ten sposób opowieści spajają czynniki integrujące – w których przecinają się ścieżki życia mieszkańców z ścieżkami dziejowymi osiedla. Taki wywiad to technika pozwalająca na pozyskanie unikatowych informacji, które zazwyczaj nie są zapisane lub odnotowane w źródłach: zarówno w zasobach archiwów, jak i w prasie. Co ciekawe, jego istotę dostrzegają sami badani, którzy niezwykle chętnie podejmują rozmowę.

Podsumowanie

Rekapitułując, należy zwrócić szczególną uwagę na specyfikę i zasadność zastosowania omawianej metody w badaniach nad odtwarzaniem dziejów osiedla Rubinkowo w Toruniu. Rozmówcy widzą świat zewnętrzny przez pryzmat swoich własnych doświadczeń, wzlotów i upadków, radości i trudności. Nie uświadamiają sobie, że są częścią „wielkiej” historii – w tym historii miasta. Zbierając te opowieści, układa się puzzle z okrucich ich pamięci, konfrontując z danymi historycznymi ze źródeł. W tym miejscu konieczne jest odwołanie się do podejścia Aleksandra Wallisa, który postuluje badanie miasta od szczegółu – podejścia jednostkowego, do ogółu – budowania historii całości. Zastosowana przeze mnie metoda prowadzi do uzyskania takich właśnie efektów (Wallis, 1977). Przywoływany badacz niemal w każdej swojej pracy podkreślał ogromną rolę osób zamieszkujących przestrzeń miejską, stanowiących zbiorowość składającą się na jej podstawową strukturę (*ibidem*).

Tym samym – nie skupiając się już tylko na przykładzie badanego przeze mnie Rubinkowa – postuluje zastosowanie metody biograficznej jako metody podstawowej w oddolnym badaniu kształtowania zarówno historii, jak i tożsamości mieszkańców osiedli i miast. Warto przytoczyć w tym

miejscu wypowiedzi jednej z kobiet, która po tym, jak dowiedziała się, że szukam informacji o osiedlu i jego historii, powiedziała mi: „Chce Pani informacji o osiedlu? Historia to ludzie, historia to człowiek. Każdy z nas. Ludzie powiedzą Pani więcej, niż archiwa”¹¹.

Biographical puzzle, about the application of a biographical method in research on the history of the Rubinkowo estate in Toruń

Summary

The article begins with an introduction in which I draw attention to the biographical method and the biographical interview technique, emphasizing the essence of their use in selected ethnographic research areas. I pay particular attention to the study of the history of ensembles, the whole. I am presenting the current state of my research on the history of the Rubinkowo estate in Toruń. Based on collected material, I present a biographical method using biographical interview as a way of looking at the history of the estate through the eyes of the individuals and through their experience. I emphasize the importance of applying this method in the knowledge and description of breakthroughs in the life and history of the place and the studied community. Biographical interview is a technique in which the interviewer conducts the researcher through his life, which also reflects – not always consciously and obviously – the history of the inhabited settlement. Summarizing, I demonstrate the specificity and legitimacy of the method I am using in the specific research on the reproduction of the history of the Rubinkowo estate in Toruń and postulate its application as a method leading in the bottom-up study of both the history and the ranges and directions of its formation.

Keywords: biographical method, identity, biographical interview, anthropology of the city.

Słowa kluczowe: metoda biograficzna, tożsamość, wywiad biograficzny, antropologia miasta.

Bibliografia

- Becker H. (2012), *Wprowadzenie*, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Kraków.
- Burgess E. (2012), *Dyskusja*, [w:] Kaźmierska K. (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Kraków.
- Dembińska B. (1976), *Dzielnica mieszkaniowa Rubinkowo w planowaniu przestrzennym*, „Rocznik Toruński”, t. 11.
- Gregorkiewicz K. (1967), *Urbanistyczny rozwój Torunia do 1980 r.*, „Rocznik Toruński”, t. 2.
- Kaźmierska K. (red.), (2012), *Metoda biograficzna w socjologii*, Kraków.
- Schütze F. (2012), *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne?*, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Kraków.

¹¹ Fragment wywiadu przeprowadzonego z mieszkanką osiedla Rubinkowo.

- Szacki J. (2002) *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa.
- Szczepański J., Kozielska M. (2008) *Miasto jako przedmiot badań socjologii*, [w:] B. Jałowiecki (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Warszawa.
- Thomas W., Znaniecki F. (1976), *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Warszawa.
- Wallis A. (1977), *Miasto i przestrzeń*, Warszawa.
- Wojtkowski A. (1967), *Zakłady Włókien Sztucznych „Elana” – Z dziejów powstania i pierwszych lat rozwoju*, „Rocznik Toruński”, t. 2.
- Znaniecki F. (1931), *Miasto w świadomości jego obywateli. Z badań Polskiego Instytutu Socjologicznego nad miastem Poznaniem*, Poznań.